

РОДИННІ ІСТОРІЇ ТЕТЯНИ БАЛАБУШЕВИЧ І МИХАЙЛА КІРСЕНКА: БЕСІДА З НАДІЄЮ ДОВЖЕНКО

Розмову вів *Ярослав Борщик*

Ярослав Борщик: Надіє Дмитрівно, наближається річниця тих страшних для Вашої родини вересневих днів 2023 року, коли з життя так раптово пішли доцент кафедри історії НаУКМА Тетяна Аркадіївна Балабушевич і професор Михайло Володимирович Кірсенко. Їхні учні та колеги в некрологах висловили багато поваги та ширих емоцій, зробили перші спроби проаналізувати їхній викладацький та науковий доробок¹.

Ви разом працювали з Тетяною Аркадіївною і Михайлом Володимировичем понад 30 років. Чи не настав час продовжити спомини про наших із Вами викладачів, розпочавши аналіз їхнього творчого та людського внеску?

Надія Довженко: Ви правильно зазначили, Ярославе, що річниця наближається, а ось час для аналізу, вважаю, поки не настав. Необхідна певна хронологічна дистанція. Як досліднику давніх обрядів мені відомо, що за сороковинами та річницями стоїть дещо значно більше, ніж первісні забобони. Думаю, що це взаємопов'язані процеси усвідомлення Втрати, болюче ментальне прощання, формування родинної пам'яті. Мені все ще дуже складно говорити, тим більш думати, про Тетяну Аркадіївну та Михайла Володимировича в Past Indefinite Tense. Вони обоє мої Вихователі та Викладачі, яких я знала з дитинства, вони обоє все ще перебувають поруч зі мною, я їх ще не відпустила...

Я. Б.: Я розумію Вас і щиро поділяю Ваші почуття. Однак як дослідник усної історії розумію, наскільки важливо вчасно та оперативно зафіксувати інформацію, яка стирається з пам'яті, надовго губиться, часто-густо безповоротно втрачається.

Особливо болючі та загрозливі втрати саме зараз через бомбардування, руйнації архівів і музеїв, під час масових переселень. Родинні архіви, якщо дивом і збережуться, то опиняться загубленими, закинутими на інші території або у чужинські держави. Як цьому запобігти?

Н. Д.: Фіксувати втрати та все запам'ятовувати, після Перемоги все розшукаємо, все повернемо...

¹ «Пам'яті Тетяни Балабушевич», Історична правда, <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/09/13/163141/>; «У київській лікарні помер професор Могилянки Михайло Кірсенко», Київ Вечірній, <https://vechirniy.kyiv.ua/news/88451/>; «Не стало професора Михайла Кірсенка», <https://www.ukma.edu.ua/index.php/news/5314-ne-stalo-profesora-mykhaila-kirsenka>.

Я. Б.: Що ми могли б сьогодні обговорити? Про що будемо згадувати, тобто фіксувати, в першу чергу?

Н. Д.: Ярославе, Ви праві у тому, що зараз не до сентиментів, хоч щось слід встигнути розповісти, бо архіви, пов'язані з Кірсенком і Балабушевич, уже розпорошені, зберігаються у прифронтових установах і музеях, чимало документів потрапило в інші країни. Думаю, що в наших воєнних реаліях варто було б поговорити про те, що визначає їх як саме українських освітян і дослідників-науковців. Вони обоє походили з етнічно мікшованих родин, фактично у них в крові були ДНК майже всієї Центрально-Східної Європи. За датами свого народження вони є представниками останнього покоління шістдесятників. Покоління також за соціальними та етнічними параметрами дуже строкатого. Така собі «третя когорта» (нагадую, що Микола Міхновський третьою когортою називав саме українську інтелігенцію). Давайте спробуємо обговорити те, що в першу чергу формувало та визначало їхній культурний і науковий рівень, впливало на вибір професії, позначило громадянську позицію (завжди активну українську та опозиційну офіціозу!), тобто поговоримо про їхніх батьків, дідів, прадідів і прашчурів. Ретроспективно, у зворотній послідовності. Це могло б бути цікавим, бо їхні родинні історії досить довгі, фактично сторічні, щільно пов'язані з Могилянкою, а також зі становленням важливих українських наукових і культурно-освітніх установ, зокрема геологічних та медичних академічних відділів, університетських кафедр.

Я. Б.: Так, це, без сумнівів, важливо. Цікаво було б дізнатися про оточення їхнього дитинства та юності, в якому середовищі вони сформувалися як особистості?

Н. Д.: Нещодавно мене вразила думка соціолога Нікласа Ламана, який стверджує, що перед тим, як вивчати концепції науковців, результати діяльності політичних чи громадських діячів, які запроваджують інновації, створюють нові наукові заклади та очолюють наукові центри, спочатку слід «провести спостереження», проаналізувати безпосередньо ці постаті та їхні конкретні біографії, вивчити їхнє соціально-культурне оточення, а вже потім оцінювати їхні

дослідницькі досягнення, організаційну результативність, ефективність чи, навпаки, їхні гріхи, недоробки та невдачі.

Ось чому генеалогія українських освітян може становити не лише соціальний (чи соціологічний?), а й безпосередньо історичний інтерес.

Я. Б.: Згоден. Тетяна Аркадіївна охоче розповідала про свій рід. Пригадую це як її учень, який шість років слухав її лекції...

Михайло Володимирович, навпаки, більше відмовчувався, згадував неохоче, дуже лаконічно написав про свій «етносоціальний бекграунд» лише у автобіографії². Здавалося б, чому так, вони обидвоє історики, ровесники, київська спадкова інтелігенція...

Н. Д.: Думаю, справа в тому, що Тетяна Аркадіївна знала про своє генеалогічне древо в основному з розповідей численних бабусь і тітоньок (всі родичі чоловічої статі не пережили репресій 1920–1930-х за поодинокими винятками). Лише у 1980-х рр. з'ясувалося, що генеалогію добре документовано. Ці документи рідко демонстрували, але про них багато розповідали на родинних посиденьках, вони ретельно зберігались у родинних приватних архівах, часом дублюючись, про їхнє існування намагались нагадувати байдужим нащадкам.

Опинившись на пенсії, бабусі й тітоньки, як відповідальні спадкоємиці, почали передавати документи в архіви тих академічних установ, де колись працювали на той час уже реабілітовані діди, чоловіки, сини...

Але, на жаль, багато цікавих родинних документів у 1960–1990-х рр. потрапило в руки юному історикю Сергію Білоконю, з батьками якого старенькі родички приятелювали. Саме йому як досліднику та сину друзів довіряли, а тому постійно передавали епістолярні документи на умовах «просто почитати, потім повернеш». Бабусі, представниці родин Балабушевичів, Слю(е)саревських, Пшетоцьких, Глаголевих, Хо(а)йнацьких, Василевських, Романовських, Рі(е)зніченків, дуже наївно, як із часом виявиться, сподівались, що так буде надійніше.

Сьогодні відомо, що значну частину цих архівів уже вивезено за межі держави. Це листування з відомими українськими, польськими, чеськими, російськими науковцями, літераторами та громадськими діячами. Частково їхні прізвища згадує Михайло Володимирович³. Цікаво, що деякі з цих осіб були і в оточенні дідів та бабусь Тетяни Аркадіївни. Серед постійних кореспондентів згадувалися прізвища Павла Флоренсько-

го, братів Тутковських, братів Булгакових... і це лише ті, що мені запам'ятались.

Думаю, що Тетяна Аркадіївна розповідала про ті факти, які розповідали їй, а вона наполегливо транслювала інформацію для родинного користування, яку документально вважала частково або повністю втраченою (родина пережила п'ять обшуків, три примусові переселення у 1920-х, 1930-х та 1940-х рр., два бомбардування осель на Подолі та на Печерську під час війни). Однак оцифрування архівів, зокрема «Спархіяльні відомості...»⁴, «Біографічний словник»⁵, публікація дивом оцифрованих мемуарів буремних подій 1917–1919 рр., доступність їх для ознайомлення суттєво змінили ситуацію для досліджень родинних історій, зокрема Балабушевич і Кірсенка. Сімейні апокрифи (веселі чи дуже трагічні), родинні легенди (не без містики, ну, як без неї!) поступово одержують своє документальне підтвердження та довгоочікувані пояснення.

Я. Б.: Якщо я правильно Вас зрозумів, то родинна історія Вам маловідома?

Н. Д.: Саме так. Усе лише на слуху чи в пасивній дитячій пам'яті. Оповідки бабусь і прабабусь (з дідами ніхто з покоління народжених у 1940–1950-х рр. не зустрівся) коментувались нашими батьками жартівливо-іронічно, як дріб'язкова інформація. Лише з часом, коли розповіді бабусь і тіток почнуть поступово підтверджуватися надійними документами, які вони дбайливо десь переховували, ставлення до родинного минулого зміниться. Аргумент: були збережені всі могили на старих київських кладовищах, відбувалось наполегливе постійне нагадування про те, хто з членів роду та де був похований, які захоронення та коли були знищені советською владою. Знаю про знищений за одну ніч (!) у 1935-му (?) мармуровий некрополь Балабушевичів на Аскольдовій могилі, старий некрополь на верхівці Щекавиці, де останнім із роду був похований П. К. Слю(е)саревський (1835–1902), про це писали київські газети. Пам'ятаю про кенотафи репресованих у 1930-х рр. родичів на старому Лук'янівському кладовищі, під колишнім Жовтневим палацом, а також на Биківні. Багато уточнень надала в свій час краєзнавець Людмила Проценко, дочка професора консерваторії, подруга бабусь Тетяни Балабушевич. Прикро про це згадувати, але саме їй були передані фотографії з родинних альбомів Слю(е)саревських, Глаголевих, Балабушевичів–Хойнацьких, Рі(е)зніченків (єдині екземпляри!), які

² Михайло Кірсенко, *Бібліографічний покажчик* (Київ, 2006), 71.

³ Там само, 5.

⁴ Е. М. Піскова, «Спархіяльні відомості», в *Енциклопедія історії України*, т. 3 (Київ, 2005), 672.

⁵ *Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819–1920-е гг.*, в 4 т. (Київ, 2014), 576.

вона під присягою обіцяла повернути. Знаю, що її великий архівний каталог потрапив до рук недобросовісних і непрофесійних «києвознавців», бо унікальні фотографії з цього архіву Тетяна Аркадіївна зустрічала на антикварних ринках.

Я. Б.: Чим пояснити таке упереджене та застережливе сприйняття свого минулого родини, з яких походили Тетяна Балабушевич і Михайло Кірсенко?

Н. Д.: Політичними репресіями й тиском, через які пройшов буквально кожний член родини. Мали сумний досвід. Так сталося, що батьки та дядьки працювали над закритими темами у академічних закладах (геофізика, фізика, експериментальна фізіологія), з часом викладали в університетах та інститутах, створюючи там кафедри, а родинні спогади «наших улюблених бабусь та тітоньок» могли суттєво нашкодити їхнім скромним кар'єрам. Тому довгі розмови про пращурів батьками так рішуче згортались і не підтримувались.

Я. Б.: Але і Михайло Володимирович не мав схильності розповідати про себе.

Н. Д.: Так, він довгий час був дуже замкнений у розповідях про родину. Ось ще один трагічний досвід члена кількох репресованих сімей. Часом бували деякі натяки, окремі спалахи-згадки, але загальне генеалогічне древо почало висвітлюватися лише тоді, коли заговорила сама Наталія Михайлівна Кірсенко (з дому Мошенська), мама Михайла Володимировича. Вона була репресована та рік провела в буцегарні, в одиночній камері. Пройшла через важкі тортури. У часи перебудови, незадовго до своєї смерті, вона почала згадувати. Часом мені доводилося ночувати у неї, бо її було вже ризиковано залишати наодинці. Розповідала про прадідів Михайла Володимировича, які були німецькими друкарями, прихожанами євангельсько-лютеранської церкви, ймовірно, переселенцями з Богемії ще у 1820-х рр. до Одеси, пізніше до Херсона, з часом до Миколаєва. Вже в Одесі Петро Федорович Франце(о)в (1885–1884 рр.) став підприємцем-видавцем, меценатом. Мав свою типографію, створив та був власником газети «Одесский вестник». Кам'яний будинок, де розміщувалась друкарня, досі зберігся в Одесі на вул. Італійській. Думаю, що особливе ставлення Кірсенка до книжок і побутова «сакралізація» бібліотек успадковані саме від них, Петра Федоровича Франце(о)ва та його сина Емануїла Петровича.

У Вікіпедії опубліковано портрети Е. П. Франце(о)ва. Вражає зовнішня схожість прадіда, його онучки Наталії та праправнука.

Символічно й водночас красномовно, що лише перед повномасштабним вторгненням, у часи так званого «пізнього ковіду», Михайло Володимирович одержав з Миколаївського краєзнавчого музею лист із проханням надіслати інформацію про його дідів-прапрадідів і прабабусю з роду Франце(о)вих. Лише тоді він дізнався, що знамениті колекції його пращурів із родини Франце(о)вих–Мошенських, про які він лише чув, збереглися. Його прадіда Емануїла Франце(о)ва офіційно було визнано фундатором першого історико-природничого музею в Миколаєві. Завдяки колекціям Емануїла Петровича Франце(о)ва та відповідно до його заповіту в 1913 році було відкрито у центрі міста на вул. Адміральській перший на той час міський музей. Це було спеціально обладнане кам'яне приміщення, створене для експозиціонування та зберігання великих природничих колекцій. Для початку століття це була ознака досить високого фахового рівня обізнаності в музейних справах як для аматора-колекціонера. У Вікіпедії оприлюднено фотографії цієї будівлі.

У спеціальній будівлі зберігалось, і збереглося (!), десятки тисяч експонатів у кожній колекції тропічних метеликів, коралів, мушель, моллюсків, риб, рослин у великих гербаріях⁶. До того ж пращур Емануїл Петрович був громадським діячем, одним із засновників та спонсорів служби «Червоного Хреста» на півдні України, зокрема в Херсоні та Миколаєві, гласним міської думи, членом міської управи, головою ради при євангельсько-лютеранській церкві, входив до складу Миколаївського товариства трудової допомоги, місцевого товариства садівників. Разом зі своєю дружиною Матильдою Антонівною був членом і благодійником міського відділення імператорського російського музичного товариства.

Я. Б.: Вибачте, але на які кошти створювали такі великі колекції та переобладнували свої приватні будівлі під музеї переселенці з Богемії?

Н. Д.: Слушне запитання. Розповідали, що прадіди були дуже успішними підприємцями, створили у 1848 році потужну приватну друкарню в Одесі. Вона так і називалася — типографія «П. Францев». Використовуючи сучасну термінологію, слід визнати, що прадіди Михайла

⁶ «Э. П. Францев (Некролог)», *Трудовая копеечка* (1909): 4; М. П. Круглова, *Миколаївський обласний краєзнавчий музей «Старофлотські казарми»* (Миколаїв, 2013), 26; «Будинок Францевих: перший музей у Миколаєві», <https://imykolayivchanyn.com/uk/eternal-budynok-franczevuh-pershuj-muzej-u-mykolayevi>; А. К. Веденева, «Францев Э. П. и его музей», в *Матеріали II-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження»* (Миколаїв, 1997), 94.

Володимировича були представниками «соціально відповідального бізнесу». До слова, відвідування музею було безоплатне та обов'язкове для школярів. Це нам через сто років навіть не віриться, що друкарська справа в Україні колись була дуже прибутковим бізнесом...

Я. Б.: Михайло Володимирович побачив колекції своїх прадідів?

Н. Д.: На жаль... Мерія Миколаєва та адміністрація Миколаївського обласного краєзнавчого музею запрошували Михайла Володимировича на святкування 100-річчя створення музейного закладу у грудні 2023 року як нащадка фундатора. Він збирався. Не судилося...

Я. Б.: Ви розповідали, що мати Михайла Володимировича працювала в лікарні залізничників, де створювала мережу закладів для зберігання та термінового постачання крові в місця залізничних трощ.

Н. Д.: Так, усе у цьому світі тісно взаємопов'язане, нічого не зникає, бо закарбовується у генотипі. Якщо дідусі Франце(о)ви були лише аматорами-благодійниками в галузі ботаніки, зоології, геології та медицини, то їхній нащадок Наталія Мошенська-Кірсенко стала високопрофесійним медиком-бактеріологом, безпосередньо керувала удосконаленням мережі станцій переливання та постачання крові в зони залізничних аварій. Це не дуже жіноча справа, але дуже відповідальний медичний менеджмент. Нічні розповіді про цей період її професійного життя мене надовго вразили. Кількість катастроф на залізницях УРСР була втасмничена, особливо кількість летальних випадків. Михайло Володимирович, переповідаючи вислів своєї матері, казав, що наші залізничні удобрені не лише потом їхніх будівельників, а й кров'ю невинних жертв, які загинули безчасно наданої їм допомоги. Саме тому аж до свого 55-річчя (!) він щороку йшов здавати кров у лабораторію Залізничного району, яку створювала його мати. Вмовляння поберегти себе він рішуче відкидав, пояснюючи, що це материнський заповіт. Останній раз, коли він здавав кров, то вийшов із лабораторії дуже блідим, але веселим. Його зустрічав мій чоловік. На провокативне запитання, чи залишили молоді лаборантки щось у його судинах, Михайло Володимирович миттєво відреагував: мовляв, трохи є, але це на вечерю Тетяни Аркадіївни. Гумор йому ніколи не зраджував.

Я. Б.: Колись Ви розповідали, що Тетяна Аркадіївна була першим істориком у своїй родині, але спадковим викладачем вищої школи у якомусь надцятomu коліні.

Н. Д.: Як виявилось за підрахунками, все ще попередніми, вона представляє лише шосте по-

коління викладачів, більшість із них викладали саме в КДА.

Я. Б.: А що сьогодні відомо про батьків Тетяни Аркадіївни?

Н. Д.: Тетяна Аркадіївна Балабушевич народилась у родині аспірантів Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Її мати, Наталія Аркадіївна Балабушевич (Довженко), навчалась в аспірантурі у академіка Г. В. Фольборта, видатного фізіолога, учня академіка І. П. Павлова. Вона позиціонувала себе як представник павловської експериментальної школи та дуже цим пишалася, вивчала проблеми метафізіології як дослідник-експериментатор. Досліди проводила на собі й на собаках. Моя бабуся стверджувала, що все відбувалося саме у такій, дуже ризикованій для дослідника послідовності, але, на жаль, в той час досить поширеній серед молоді...

Я. Б.: Вона завжди мріяла стати медиком?

Н. Д.: У тому-то й справа, що ні. Під час окупації Києва їй, студентці третього курсу математичного факультету КДУ, довелося різко змінити спеціалізацію і почати навчатися на медичному факультеті Київського університету, навчання в якому для української молоді буквально «вибила» київська інтелігенція у німецької окупаційної адміністрації. Це був шанс уникнути примусового вивезення на роботи в Німеччину. Для підстраховки, раптом виженуть, вона вступила на фортепіанне вечірнє відділення Київської консерваторії (навчання довелося покинути на другому курсі у зв'язку з появою маленької Тетяни).

Дивовижно, але вона ніколи не шкодувала про такі різкі зміни в освіті та професії. Утім вважала, що в галузі наукової діяльності варто дотримуватися сімейних традицій. У 1970-х роках вона викладала в інституті удосконалення лікарів на посаді доцента, якийсь час завідувала кафедрою гастроентерології в тому ж закладі. Завжди намагалась досліджувати тільки те, що їй було цікаво.

Я. Б.: А що відомо про батька Тетяни Аркадіївни?

Н. Д.: Батько Тетяни Аркадіївни, математик-науковець, розірвав шлюб, як писалося в заяві про розлучення, «з принципових ідеологічних та політичних розходжень». Це цілком відповідало дійсності, бо саме в цей час був заарештований рідний дядько Тетяни Аркадіївни, геолог, доцент КДУ ім. Т. Г. Шевченка, у майбутньому засновник кафедри геофізики цього університету, Іларіон Аркадійович Балабушевич⁷. За наклепом колеги він був звинувачений

⁷ «Балабушевич Іларіон Аркадійович», <https://esu.com.ua/article-41128>.

у співпраці з ОУН і УПА та у «шпигунстві на користь Великої Британії». Про трирічне перебування з ним за ґратами в прикро відомому будинку за адресою вул. Володимирська, 33 (колишня Короленка, 33) дотепно описав у своїх спогадах політв'язень, греко-католицький дисидент Юрій Зенон Грицеляк. Репресій і переслідувань у той час зазнала і бабуся, Агнеса Григорівна Попович-Балабушевич, доктор медицини «honoris causa». На три роки, до реабілітації сина влітку 1953 року, вона втратила лікарську роботу в Охматдиті й право викладання на посаді доцента в медичному інституті. Щоб не псувати кар'єру молодому батькові, майбутньому професору математики, в родині одностайно було прийнято рішення змінити маленькій Тетяні прізвище та по батькові на дідове ім'я та його славне родове прізвище.

Я. Б.: Ви колись казали, що дідусь Тетяни Аркадіївни теж був лікарем.

Н. Д.: Так, її дід, Аркадій Іларіонович Балабушевич, був лікарем. Із трьох років він виховувався в родині своєї рідної тітки Зінаїди Петрівни Слю(е)саревської та її чоловіка, професора КДА, завідувача кафедри біблійної археології та давньоєврейської мови протоієрея Олександра Глаголева. Подружжя довго не мало своїх дітей, але виховували чотирьох (!) сиріт загиблих братів і сестер. Дядько й тітонька дали племіннику прекрасну освіту, він закінчив Другу київську гімназію, а з часом лікувальний факультет університету Св. Володимира. Зберіглись його студентські документи, які я передала для публікації в Музей однієї вулиці на Подолі⁸.

Одружився Аркадій Іларіонович із випускницею Вищих жіночих курсів Агнесою Григорівною Попович, теж лікарем, сестрою доцента кафедри біблійної археології та давньоєврейської мови КДА Григорія Григоровича Поповича. Бабуся вважала себе запеклою та свідомою «молдованкою», нащадком давніх даків, знала лінгва молдовеняська, однак, за пізнішою інформацією її румунських племінників, а вони теж стали істориками, походила з мікшованої українсько-румунської родини священників, настоятелів храму в с. Валя-Перджи (Село Слив) Ясського повіту Бессарабської губернії.

Молоде, вже дипломоване подружжя Балабушевичів–Поповичів після закінчення навчання проживали на Андріївському узвозі, 8, як свідчить телефонний довідник мешканців Києва за 1913 рік, вели приватну медичну практику⁹. Дід

⁸ Д. Шленский, *Судьбы Андреевского спуска* (Київ, 2016), 86–191, 207–208.

⁹ Там само, 207–208.

згадується в документах як лікар-фтизіатр (його батьки померли у молодому віці від туберкульозу, що визначило основну спеціалізацію), член-співробітник рятувальної станції Товариства нічної медичної допомоги м. Києва. Ця організація якийсь час (із 1902 року) розміщувалась на Хрещатику, при Міській думі, діяла виключно на філантропічних засадах. Лікарі працювали безкоштовно (!), але мали право голосу при вирішенні професійних питань у Міській думі¹⁰. Серед колег дідуся згадуються Григоровичі-Барські, знаменитий лікар-пульмонолог, академік Феофіл Гаврилович Яновський (1860–1928), учнем якого дід був. Містичні історії та київські легенди, які супроводжують ім'я професора Ф. Г. Яновського, жваво обговорювали в наших родинях декілька десятиліть поспіль із численними деталями. Так сталося, що «диво з дівчиною у синій сукні з портрета»¹¹ (колір вбрання досі дискутується!) відбувалося вночі напередодні ранкового дідусевого чергування в клініці професора Яновського. Дідусь, за апокрифом, був першим, кому вранці про «дивний візит з того світу» розповіли приголомшені медсестри та черговий фельдшер.

У 1921 році бабуся і дідусь будуть репресовані за погане соціальне походження (виявили їхнє колишнє дворянство) і вислані до російського Єйска (там, де зараз постійно «бавовна»). Втім, за два роки советська влада їх поверне, надасть хорошу престижну роботу. Бабуся Агнеса Григорівна працюватиме заступником наркома чи вже міністра охорони здоров'я. Однак «покрашення» було лише на коротку хронологічну дистанцію, попереду на родину знову чекали советські проєскрипції. У листопаді 1931-го під час проведення операції «Весна» (!) буде заарештований її брат, Григорій Григорович Попович, і дядько чоловіка Олександр Олександрович Глаголев, обидва пройдуть через страшні катування (про це напишуть у спогадах свідки) й загинуть. Поховання їхні умовні, так звані кенотафи, встановлені на Лук'янівському кладовищі, могила охороняється державою, та у Биківні. Свого чоловіка Аркадія Іларіоновича, теж заарештованого, Агнеса Григорівна зможе на якийсь час урятувати. Знайомий слідчий, дружину якого вилікувала бабуся, пере-

¹⁰ Петр Слесаревский, *Некролог* (Київ, 1902), 11.

¹¹ За давньою київською легендою, яка сягає часів становлення київської швидкої допомоги, одного разу на світанку до клініки професора Яновського прийшла молода дівчина і попросила відвідати її матір, яка вмирає. Професор поспішив навідати хвору, виписав їй ліки, але жінка поскаржилась, що у неї нікого немає, щоб піти до аптеки. Панянка ж, яка поклікала професора, виявилась підозріло схожою на дівчину з портрета, написаного з померлої доньки хворої.

ставив справу звинуваченого у тероризмі Аркадія Балабушевича з полиці «Б» на полицю «Я». Цю справу віднайдуть, але хвиля розстрілів на той час тимчасово схлине, а тому дідуся «впаяють» лише мурманські табори.

Я. Б.: Колись я чув, що дід Тетяни Аркадіївни, Аркадій Іларіонович Балабушевич, надавав у 1911 році першу невідкладну допомогу в партері оперного театру смертельно пораненому П. А. Столипіну.

Н. Д.: А ось це вже не легенда, а надійно документований факт. Медичний рапорт лікаря Аркадія Балабушевича про доставлення до приватної лікарні Маковського та фізичний стан важкопораненого голови ради міністрів Російської імперії існує. Я бачила цей рапорт у якомусь документальному фільмі про терористичний акт 1911 року. Бабуся Агнеса Григорівна, розповідаючи про цей факт із дідусявого життя, додавала, що оскільки пацієнт помер, то його лікарю пишатися взагалі-то нема чим.

Я. Б.: Колись на музейній практиці Ви побіжно згадували про експозицію у лаврському Музеї книги, яка була присвячена одному з прадідів Тетяни Аркадіївни по дідовій лінії Слю(е)саревських.

Н. Д.: Так, окрему вітрину в стаціонарній експозиції було створено ще з часів перебування Музею в приміщенні Української Центральної Ради. І це теж символічно. Прадід, професор фізики та математики Сергій Петрович Слю(е)саревський, був автором перших шкільних підручників із фізики українською мовою. Цікаво, що декілька цих примірників досі зберігаються у фондах бібліотеки Стефаніка у Львові. Датовані 1927 роком. Тобто ще до згорання українізації. Це досить важливо, бо він фактично, слідом за Павлом Тутковським, розробляв українську наукову термінологію та адаптував її для школярів. То було не випадково, бо до 1917-го він як благодійник викладав у 2-й і 7-й київських гімназіях (якась із них була для дітей-сиріт), попри те, що його науково-дослідницька діяльність була присвячена в основному прикладній математиці. Як зафіксовано у Вікіпедії, він є автором інноваційної концепції у прикладній математиці. Дивовижно, але до своїх 92 років Сергій Петрович керував аспірантами зразу у двох вузах, а саме: в Політехнічному інституті та в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка. Його учні працювали провідними вченими-фізиками, ставали керівниками советських науково-дослідницьких центрів, в основному так званих ящиків. Цікаво, що одним із його аспірантів у 1938 (чи у 1939?) році був Володимир Багазій, член київської похідної групи ОУН. Саме його Сергій Петрович запросив стати

репетитором своєї двоюрідної онучки Наталії Балабушевич, матері Тетяни Аркадіївни. Дружнє спілкування між родинами Балабушевичів і Багазіями продовжиться і після успішного вступу абітурієнтки на математичний факультет Київського університету, стосунки позначатимуться взаємопідтримкою та щирою допомогою. Володимир Багазій фактично врятував свою колишню ученицю Наталію Балабушевич від долі оstarбайтерки. Бабуся Агнеса це дуже цінувала. Контакти з членами родини Володимира Багазія, що дивом вижили, здається, його невісткою по молодшому сину чи племінницями (?), які проживали в той час в Херсоні, триватимуть до середини 1960-х років. У Херсоні проживали родичі по лінії Слю(е)саревських, а тому якась обмежена інформація про родину Багазія надходила й пізніше. Їм намагались допомагати. Мати вважала свого вчителя Володимира порядною людиною з глибокими християнськими переконаннями і трагічною долею, що варта опису «майбутнім українським Шекспіром» (розповідали, що на страту колишній київський бургомістр Багазій ішов не сам, а зі своїм юним старшим сином).

Я. Б.: Надіє Дмитрівно, колись Ви казали, що прапрадід Тетяни Аркадіївни по лінії Слю(е)саревських теж працював в КДА, чи залишилися відомості про нього?

Н. Д.: О, діяльність цього предка документовано найкраще. Петро Кирилович Слю(е)саревський (1835–1902) жив довго, мав багато дітей, які вдячно зберігали, на відміну від наступників, пам'ять про пращура. Він також походив із родини київського духовенства, навчання проходив у Другій чоловічій гімназії, став випускником КДА¹². Втім свою кар'єру він продовжив як чиновник, здобув ранг колезького асесора, що давало право на спадкове дворянство з гербом. Він його і одержав разом зі своїми вже дорослими дітьми, що було зафіксовано у відповідних документах. У родині поширювалася історія, що начебто гербом ніхто не міг користуватися, бо за це треба було сплачувати податкові грубі гроші, а саме цього в багатодітній родині Петра Кириловича завжди бракувало і взагалі було шкода. Лише у 90-х роках ХХ ст. його праправнукам родичі нарешті покажуть ці документи і герб, але з ремарками, мовляв, це цікаво, але важливо лише для «паркетних шаркунов» і «палацових підлоготерів».

Я. Б.: А чому так?

Н. Д.: Є два пояснення. Перше, бо такою на той час була позиція більшості української, білоруської, польської, російської інтелігенції Києва.

¹² Слесаревский, Некролог, 11.

У цьому середовищі цінували лише добру репутацію, хорошу освіту, професійні якості та талант. Бабуся Агнеса казала, що «ці дворянчики обридли». Але є і друге пояснення. Кохані дружини хлопців Слесаревських (з 1897 року саме такий правопис прізвища) походили зі значно більш давніх, хай і збіднілих, родів польської шляхти, молдовського та білоруського духовенства, українського козацтва, якогось столбового московського дворянства (нащадки Козлових і Натських). У цих сім'ях статус «служивих государя» багато не важив, часом і зовсім не котирувався.

Я. Б.: Ви казали про шість поколінь викладачів вищих навчальних закладів Києва, що стояли за спиною Тетяни Аркадіївни. А скільки поколінь працювали власне у КДА?

Н. Д.: Я намагалася це дослідити за «Київськими Спархціальними відомостями» у їхньому оцифрованому вигляді та за трьома томами «Біографічного словника для випускників КДА». Немало. Але з різних гілок. Дядьки та кузени.

Але якщо просуватися ретроспективно, то останній представник із родини Балабушевичів по прямій лінії з тих, хто навчався, а потім викладав у КДА, був Іларіон Ігнатійович Балабушевич (1857–1903). У 1881 році він закінчив КДА із ступенем кандидата богослов'я, спеціалізувався на вивченні давньоєврейської мови,

Святого письма Старого та Нового заповітів. Був учнем професора О. О. Олесницького. Вивчав «Таргум Онкелоса» і написав книгу про це арамейське джерело. Цікаво, що в ньому міститься коментар до того сакрального тексту, який одержав Мойсей на горі Синай. Іларіон Ігнатійович викладав латину у КДА та у семінаріях, з 1900 р. став інспектором семінарій, членом правління Київської духовної семінарії¹³.

Я. Б.: А до того відомо, хто навчався в КДА з Балабушевичів чи Слю(е)саревських?

Н. Д.: За родинними розповідями відомо, що два Слюсаревські навчалися у Києво-Могилянській академії ще наприкінці XVIII ст.¹⁴, але оскільки братів було багато, то зв'язок із гілкою батька Кирила Слю(е)саревського документально ніяк не простежується. Та сама ситуація з Балабушевичами, які згадуються як учні та викладачі, але теж складно простежити, тим більш встановити пряму генеалогічну гілку. Бракує джерел.

Я. Б.: Дякую Вам за те, що знайшли час для спілкування.

Н. Д.: Дякую Вам, що запросили на розмову та організували цю важливу для мене бесіду.

¹³ *Биографический словарь*, 576.

¹⁴ В'ячеслав Брюховецький і Зоя Хижняк, *Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст. Енциклопедичне видання* (Київ, 2001), 497.

Bibliographic References

- “Balabushevych Ilarion Arkadiiovych”. <https://esu.com.ua/article-41128>.
- Biograficheskyi slovar vypusknikov Kievskoi dukhovnoi akademii: 1819–1920-e hh.* V 4 t. Kyiv, 2014.
- Bohuslavskyi, S. M. *Ves Kyev: adresnaia y spravochnaia knyha*. Kiev, 1912.
- — —. *Ves Kyev: adresnaia y spravochnaia knyha*. Kiev, 1914.
- Briukhovetskyi, Viacheslav, & Zoia Khyzhniak. *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh XVII–XVIII st. Entsiklopedychne vydannia*. Kyiv, 2001.
- “Budynok Frantsevych: pershyi muzei u Mykolaievi”. <https://imykolayivchanyn.com/uk/eternal-budynok-frantsevych-pershyj-muzej-u-mykolayevi>.
- “E. P. Frantsev (Nekroloh)”. *Trudovaia kopeika*, 1909.
- Istorychna pravda. “Pamiaty Tetiany Balabushevych.” <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/09/13/163141/>.
- Kirsenko, Mykhailo. *Biobibliografichnyi pokazhchyk*. Kyiv, 2006.
- Kruhlov, M. P. *Mykolaivskiy oblasnyi kraieznavchyi muzei “Staroflotski kazarmy”*. Mykolaiv, 2013.
- Kyiv Vechirniy. “U kyivskii likarni pomer profesor Mohylianskiy Mykhailo Kirsenko”. <https://vechirniy.kyiv.ua/news/88451/>.
- “Ne stalo profesora Mykhaila Kirsenka”. <https://www.ukma.edu.ua/index.php/news/5314-ne-stalo-profesora-mykhaila-kirsenka>.
- Piskova, E. M. “Yeparhialni vidomosti”. V *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. T. 3. Kyiv, 2005.
- Shlenskyi, D. *Sudby Andreevskoho spuska*. Kiev, 2016.
- — —. *Andreevskiy spusk. Zhyzn ulytsy*. Kiev, 2015.
- — —. *Sonet Andreevskomu spusku*. Kiev, 2007.
- Shlonskyi, Dmytro, & Oleksii Braslavets. *Andriivskiy uzviz. Yoho istoriia i putivnyk po Muzeiu Odniei Vulytsi*. Kyiv, 2008.
- Slesarevskiy, Petr. *Nekroloh*. Kiev, 1902.
- Vedeneeva, A. K. “Frantsev Э. П. i eho muzei”. V *Materialy II-yi Mykolaivskoi oblasnoi kraieznavchoi konferentsii “Istoriia. Ethnografiia. Kultura. Novi doslidzhennia”*. Mykolaiv, 1997.